

SANOAT KORXONALARI RIVOJLANISHINING ATROF-MUHITGA TA‘SIRINI BAHOLASH**Turg‘unov J.A.**

Qo‘qon universiteti o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada sanoat korxonalarining atrof muhitga ta‘sirini baholash masalasi o‘rganilgan. Sanoat korxonalarining atrof muhitga ta‘siri hududlar kesimida tahlil qilingan. Sanoat korxonalarining atrof muhitga ta‘sirini kamaytirish yo‘llari haqida fikr yuritilgan. Shuningdek, ushbu maqolada milliy iqtisodiyotni rivojlantirishda atrof-muhitni muhofaza qilishni kompleks yondashuv haqida ham fikrlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: sanoatlashuv, sanoat tarmoqlari, atrof-muhit, “yashil” iqtisodiyot, aylanma iqtisodiyot, ZEP, ekologik xavfsizlik.

Kirish. Mamlakatimizda atrof-muhitni muhofaza qilish, xususan, sanoat korxonalarining atrof muhitga ta‘sirini kamaytirish orqali ekologik holatni yaxshilash borasida izchil ishlar olib borilmoqda. Shu bilan birga, bu borada o‘tkazilgan tahlil natijalari sanoat korxonalarida atrof-muhitni muhofaza qilish masalalarida kompleks yondashuv va strategik rejalashtirishning samarali va zamonaviy usullarini joriy etish zaruratini ko‘rsatmoqda.

Yuqorida aytib o‘tilgan masalalar yuzasidan bir qator ishlar amalga oshirildi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 4-oktabrdagi PQ-4477-son qarori bilan tasdiqlangan 2019–2030-yillarda O‘zbekiston Respublikasining “yashil” iqtisodiyotga o‘tish strategiyasida bir qator vazifalar belgilab berilgan¹.

Unga ko‘ra:

- ✓ tabiiy resurslardan barqaror va samarali foydalanish;
- ✓ milliy iqtisodiyotning tabiiy ofatlar va iqlim o‘zgarishiga nisbatan barqarorligini mustahkamlash;
- ✓ milliy iqtisodiyot, xususan, sanoatning “yashil” va kam uglerodli rivojlanishini ta‘minlash;
- ✓ ekologiyaga zarar yetkazmaydigan infratuzilmani shakllantirish va sanoat korxonalarida aylanma (sirkulyar) iqtisodiyot amaliyotini joriy qilish, bunda, modernizatsiya jarayonlarini rag‘batlantirish masalalari asosiy vazifa etib belgilangan.

Shuningdek, hozirda Hukumat qaroriga asosan, tarmoq korxonalarida ekologik vaziyatni yaxshilash, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va tarmoqni chiqindisiz sohaga aylantirish, shuningdek, aylanma iqtisodiyot amaliyotini joriy qilish bo‘yicha “yo‘l xaritasi” amalga oshirilmoqda.

Adabiyotlar tahlili. Sanoatlashuv texnologik taraqqiyot va turmush tarzini yaxshilashga olib keldi, ammo atrof-muhitga zararli moddalarni ishlab chiqarish global miqyosda ozon qatlamining yemirilishi, global isish va iqlim o‘zgarishi kabi ekologik muammolar yetaklab kelishi haqida olim Kaushik (2010) ilmiy tadqiqotlarida qayt etib o‘tgan².

J.Gutberlet (1996) ning fikriga ko‘ra, jahon sanoati rivojlanishi uchun atrof-muhitga resurslar va ishlab chiqarish omillarini ta‘minlab beradi. Buning natijasida atrof-muhitning

¹ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 04.10.2019 yildagi PQ-4477-son

² Kaushik A, Kaushik C P.(2010).Basics of environment and ecology. New Age International Publishers

ifloslanishi jumladan, havo, suv va tuproqning ifloslanishi kabi muammolarini keltirib chiqaradi. Sanoat iqtisodiyotni ta'minlovchi kuch bilan bir qatorda atrof-muhit degradatsiyasining oldini olishda barqaror rivojlanish uchun asosdir. Sanoatning bosh maqsadi hayot sifatini va qashshoqlikni kamaytiruvchi kuch, atrof-muhitni asrashdan iborat bo'lishi lozim. Sanoat ekologiyasi sifatida keng muhokama qilinadigan barqaror ishlab chiqarishning yangi yo'nalishlari mavjud muammolarga yechim taklif qiladi³.

Buyuk Britaniyalik olim Parts Gosawining fikriga ko'ra sanoatlashuv darajsining oshishi jiddiy muammolardan biri bo'lib, butun atrof-muhitga salbiy ta'sir qildi. Atrof-muhitni ifloslantiruvchi sanoatlarning shakllanishining asosiy sababi e'tiborsizligi va moddiy manfaatlar natijasidir⁴. Uning fikriga ko'ra sanoatlashuv darajasining yuqori bo'lishi sanoatning barcha tarmoqlariga salbiy ta'sir qilishini tahlil qilgan. (1-rasm)

Sanoat tarmog'i	Ta'siri
QURILISH SANOATI	Karbonat angidrid, metan va boshqa chiqindilarni chiqishi, havoni ifloslantiradigan va hissa qo'shishi mumkin bo'lgan mahsulotlar global iqlimni o'zgarishiga olib keladi.
ELEKTROTEXNIKA SANOAT	Ko'p miqdorda xavfli maishiy chiqindilarni yer yuzasida qolib ketishi bilan izohlanadi. Agar bu buyumlar to'g'ri qayta ishlanmasa, qolgan mahsul zaxarli kimyoviy modda sifati qolib ketadi.
KIMYO SANOATI	Mineral o'g'itlar atrof-muhitda metan, karbonat angidrid kabi moddalar, shuningdek, ammiak va azot, ularning emissiyasi global isish va ob-havoning keskin o'zgarishiga olib keladi.
TEKSTIL SANOATI	To'qimachilik mahsulotlarini ishlab chiqarish jarayonida katta miqdorda energiya talab qilinadi. Bu o'z navbatida ifloslanishni keltirib chiqaradi. Mahsulotlarni bo'yash, oqartirish yoki matolarga pardoz qo'shish ko'pincha o'z ichiga yuqori zaxarli kimyoviy moddalardan foydalanishni oladi.
TOG'-KON SANOATI	Suvning ifloslanishi, biologik xilma-xillikning yo'qolishi, tuproq eroziyasi va ifloslanish.
OZIQ-OVQAT SANOATI	Oziq-ovqat mahsulotlari global gazning to'rtidan bir qismidan ko'prog'ini (26%) tashkil qiladi. Dunyodagi yashashga yaroqli (muz va cho'llardan xoli) yerlarning yarmidan ko'pi qishloq xo'jaligi uchun foydalaniladi.

1-rasm. Sanoat tarmoqlarining atrof-muhitga ta'siri

³ Gutberlet, J. (1996). Encyclopedia of life support systems, The Impacts of Industrial Development in Brazil, Department of Geography, University of Victoria, Canada, PP.1-9

⁴ Parth Goswami, Impact of industrialization on environment, RK University, 2021

Tahlil va natijalar. Mamlakatda ekologik xavfsizlikni ta’minlash, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, sanoat korxonalarining atrof muhitga bosimini kamaytirish maqsadlarida “yashil” iqtisodiyotga o‘tish strategiyasi amalga oshirilmoqda.

Misol uchun “O‘zkimyosanoat” AJ hamda Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki hamkorligida O‘zbekistonda kimyo sanoati bo‘yicha past uglerodli strategiya va “yo‘l xaritasi”ni ishlab chiqishda yaqin hamkorlik qilayotganini qayd etish joiz. “Yo‘l xaritasi” Parij kelishuvi shartlariga muvofiq tayyorlanadi, uning asosiy maqsadi 2050-yilga borib atmosferaga tashlamalarni nolga tenglashtirishdir.

Tahlillarga nazar solsak, mamlakatimiz sanoat korxonalaridan atmosfera havosiga yillik sanoat tashlamalari miqdori 2022-yilda 874 ming tonnani tashkil etdi. Tashlamalarning 360,5 ming tonnasi (40%) – neft va gaz, 200 ming tonnasi (22,8%) – energetika, 185,5 ming tonnasi (21,2%) - metallurgiya, 25 ming tonnasi (2,8%) – qurilish va 103 ming tonnasi (11,7%) boshqa tarmoqlar hisobiga to‘g‘ri keladi.

1-jadval
Atmosferaga chiqarilgan ifloslantiruvchi moddalar (ming tonna)⁵

Hududlar	2018	2019	2020	2021	2022
O‘zbekiston Respublikasi	883,7	952,8	924,4	908,7	874
Qoraqalpog‘iston Respublikasi	34,0	37,2	28,9	31,4	21
Andijon	15,9	14,3	11,5	4,9	17
Buxoro	74,8	69,1	37,1	44,7	36
Jizzax	11,8	4,3	3,4	2,9	27
Qashqadaryo	152,2	140,4	128,1	132,3	116
Navoiy	49,9	43,6	48,4	68,6	42
Namangan	15,2	15,8	15,0	23,9	7
Samarqand	52,1	44,2	52,7	39,4	39
Surxondaryo	5,1	6,9	6,5	7,1	7
Sirdaryo	60,5	47,8	71,8	45,7	49
Toshkent	336,6	397,9	430,0	425,5	438
Farg‘ona	53,2	49,6	50,5	46,5	49
Xorazm	7,1	7,2	6,8	7,2	5
Toshkent sh.	15,3	74,5	33,7	28,6	21

⁵ stat.uz

Yuqoridagi jadval ma’lumotlari mamlakatimizda atrof-muhitga chiqarilayotgan ifloslantiruvchi moddalar hududlar kesimida taqsimlanishi ifoda etib, so’ngi 5 yillik davrni o’z ichiga oladi. Atrof-muhitga chiqarilayotgan ifloslantiruvchi moddalar hajmi bo’yicha Toshkent shahri 1-o’rinni qayd etib, 2022-yil yakuni bo’yicha jami 438 000 tonna zaharli moddalarni atmosferaga chiqaradi. Keyingi o’rinda esa Qasqadaryo viloyati bo’lib, 2022-yil yakuni holatiga atrof-muhitga chiqarilayotgan ifloslantiruvchi moddalar hajmi 116 000 tonnaga yetdi. Eng past ko’rsatkichlar Xorazm, Surxandaryo va Namangan viloyatlari to’g’ri kelmqoda.

Atrof-muhitga asosiy ta’sir ko’rsatuvchi tarmoqlar issiqlik elektr stansiyalari hamda sement ishlab chiqaruvchi korxonalar hisoblanadi. Bugungi kunda mamlakatimizda 12 ta IESlar, shu jumladan, ko’mirga ixtisoslashgan “Angren” va “Yangi Angren” issiqlik elektr stansiyalari faoliyat olib bormoqda. Bundan tashqari, 36 ta sement ishlab chiqaruvchi korxonalar, 15 ta neft va gazni qayta ishlash hamda 4 ta metallurgiya sanoati mavjud.

Bugungi kunda sanoat korxonalaridan atmosferaga tashlanmalarni kamaytirish maqsadida Vazirlar Mahkamasi tomonidan maxsus dastur qabul qilingan⁶. Uning doirasida 2023-yilga belgilangan 145 ta sanoat korxonalarida 723 ta chang-gazlarni tutib qolish uskunalari ta’mirlash va yangilariga almashtirish ishlari amalga oshirilmoqda.

Atrof-muhitga xavf darajasi yuqori va o’rta bo’lgan yangi tashkil etilayotgan korxonalar va tashkilotlar (shu jumladan, sexlar) uchun ishlab chiqilgan “Ekologik oqibatlar to’g’risida bayonot” (ZEP) loyiha hujjatlari asosida samaradorlik darajasi 99,5 foizdan kam bo’lmagan chang-gazlarni tutib qolish uskunalari o’rnatish ta’minlandi.

Kimyo sanoatining ekologiyaga bo’lgan salbiy ta’siri katta bo’lishiga qaramay, ushbu sanoatda inson hayotida muhim bo’lgan muhim mahsulotlar ishlab chiqariladi va iqtisodiyotga ulkan hissa qo’shadi. 2017-2022-yillarda sanoatning yalpi ichki mahsulotdagi ulushi 21,1 foizdan 26,7 foizga oshgani, bunda kimyo sanoatining ulushi yuqori ekani sohaning muhimligidan dalolat beradi.

Xulosa. Sanoatni zamonaviylashtirish, rekonstruksiya qilish va texnik qayta jihozlashga yo’naltirilgan yagona texnika siyosatni yuritish bilan bir qatorda ishlab chiqarishda ekologik tozalikni ta’minlash, chiqindisiz texnologiyalarni va atrof muhitni saqlash dasturlarini joriy etishni asosiy maqsaddir.

Sanoat korxonalari bugungi globallashuv va iqlim o’zgarishlari sharoitida atrof-muhit muhofazasi borasida kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirishlari lozim.

Xususan:

- sanoati obyektlarida zararli moddalar chiqarilishini kamaytiradigan zamonaviy texnologiyalar va ishlab chiqarish usullarini joriy etish;
- energiya tejovchi jarayonlar va zamonaviy emissiya nazorati tizimlaridan kengroq va samarali foydalanish;
- korxonalarining mineral o’g’itlarni ishlab chiqarish sexlaridagi zamonaviy texnologik jarayonlarini qo’llash;

⁶ Vazirlar Mahkamasining 29.09.2023 yildagi “Yashil” iqtisodiyotga o’tish jarayonini boshqarish tizimini tashkil etish chora-tadbirlari to’g’risida”gi 514 -son qarori

- atmosfera havosiga ta’sir xavfi yuqori bo’lgan kimyo sanoati korxonalarining atmosferani ifloslantiruvchi ustuvor manbalarida avtomatik stansiyalar qurish lozim.

Xulosa qilib aytganda bugungi global rivojlanish va iqlim o’zgarishlari sharoitida iqtisodiyotning sanoat tarmoqlarida “yashil” texnologiyalarni qo’llash orqali tabiatga yetkazilayotgan zararni keskin kamaytirish ishlab chiqarish va tabiat uyg’unligini ta’minlash imkonini beradi. Bu esa pirovard natijada yurtimizda ekologik barqarorlikni ta’minlash, aholining qulay tabiiy muhitga ega bo’lishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Vaxabov A.V., Xajibakiyev Sh.X. “Yashil iqtisodiyot” asosida barqaror iqtisodiy o’sishni ta’minlashning nazariy va amaliy jihatlari. // Ilmiy elektron jurnali. XXI asr: fan va ta’lim masalalari”, No2, 20172.
2. Beder, S. 2011, 'Environmental economics and ecological economics: the contribution of interdisciplinary to understanding, influence and effectiveness', Environmental Conservation, vol. 38, no. 2, pp. 140-150
3. Parth Goswami, Impact of industrialization on environment, RK University, 2021
4. Kaushik A, Kaushik C P.(2010).Basics of environment and ecology. New Age International Publishers
5. Gutberlet, J. (1996). Encyclopedia of life support systems, Impacts of Industrial Development in Brazil, Department of Geography, University of Victoria, Canada, PP.1-9
6. stat.uz
7. oecd.org